

A JOBBÁGYNEVEK KIALAKULÁSA

Tanulmányunk közel négyezer jobbágynévre támaszkodik. A neveket 1522-ben a középkori kalocsai érsekség egyházmegyéjéhez tartozó Bács, Bodrog és Csongrád megyékben a gabonatermelésből szedett egyházi tized, az úgynevezett dézsma behajtása során foglalták lajstromba a kiküldött dézsmaszedők, a decimátorok.¹ Az egyházmegye gabonadézmáját — miként a dézsmabevétel elszámolásából² következtetni lehet — ebben az évben a királyi kincstár szedte be.³ A dézsmakerületekbe kiküldött decimátorok — kerületenként 2—2, akiknek egyike rendszerint pap, másika nemes volt — falvanként minden egyes jobbágyot (de csak őket, a nemesek nem fizettek dézsmát) név szerint lajstromukba vettek, s a jobbágyok nevei után feljegyezték annak a gabonadézsmának mennyiségét is, amelyet természetben fizettek. Rendszerint a lajstromba kerültek egyenként nevük szerint azok is, akiknek (zselléreknek, elesetteknek, szegényeknek) természetben nem volt dézsmálni valójuk, s így a 6 (olykor 4, 5, 10, 12) dénárnyi úgynevezett keresztyénpénzt, „pecunia christianitatis”-t fizették. Sőt a decimátorok sokszor nem hagyták ki lajstromukból azt a néhány embert (falusi bírót, mendicáns) sem, akiknek a dézsmáláshoz tisztségüknél fogva nyújtott közreműködésük vagy teljes szegénységük miatt elengedték a dézsmát, még a keresztyénpénzt is.⁴ Így a dézsmakerületenként készített lajstromok a kerülethez tartozó falvak jobbágynépéről: a családfőkről, az önálló keresőről, tehát egyben a jobbágycsaládokról és a jobbágháztartásokról igen megbízhatóan tájékoztatnak bennünket, mindenesetre részletesebben és pontosabban, mint az egykorú úrbéri jellegű összeírások, az urbáriumok vagy a jobbágyok által fizetett királyi rovásadó lajstromai.

Az urbáriumok és a földesúri tartozásokról készített egyéb úrbéri összeírások egy-egy birtok jobbágyairól ugyan sokszor egyenként tájékoztatják a kutatót, s ilyen összeírások maradtak is reánk a XV. század utolsó évtizedeitől, mivel azonban egy-egy faluban rendszerint volt másnak is birtoka, jobbágya, az ilyen összeírásokból a falu népének kisebb-nagyobb része mégis hiányzik, amellet a földesúri összeírásokban és az urbáriumokban nem is szerepel mindig a földesúr egész jobbágynépének minden rétege (zsellérek, szolgák stb.). Még kevésbé szerepel a királyi rovásadó fizetési lajstromaiban, mivel a királyi adó csak megszábot adóalapon felül terhelte a jobbágyot.⁵ Egyébként azonban a mohácsi vést megelőző korból nem is maradtak fenn olyan királyi adólajstromok, melyekben a jobbágyokat név szerint egyenként feltüntették volna. Ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy írott történeti emlékeink között a mohácsi vészig a szóban forgó Bács, Bodrog és Csongrád megyei lajstromokon kívül a jobbágyokat egyenként név szerint és terméseredményeikkel feltüntető dézsmalajstrom alig egy-kettő maradt fenn, s ezek is kisebb terjedelműek, csak egy-két faluban örökítik meg a dézsmafizető parasztokat, az 1522-ből szerencsésen fennmaradt dézsmalajstromainknak joggal lehet különleges jelentőséget tulajdonítanunk. A nép nagy tömegei névtelenül sülyyedtek el a

történelemben, viszont lajstromaink történeti jelentőségét bizonyos szempontokból csak emeli az a körülmény, hogy azok olyan terület jobbágyságáról adnak számot, melyről a török hódítás ezt a jobbágyságot hamarosan — két-három évtized alatt — szinte nyomtalanul elsodorta.⁶

A névanyag különösen alkalmas névtörténeti és nyelvtörténeti kutatásokra, mivel földrajzilag összefüggő nagyobb területet ölel fel, s a dézsmakerületek falvaiban válogatás nélkül és hiánytalanul tárja fel a jobbágyneveket. A névtörténeti kutatás megbízható statisztikai számításokat és általánosításokra alkalmas következtetéseket csak hasonló jellegű anyagra tud építeni. Sajnos, becses dézsmalajstromainknak komoly fogyatékoságuk is van: a szóban forgó három megye nem mindegyik dézsmakerületének lajstroma maradt fenn. Az említett tizedelszámolási iratok alapján meg tudjuk állapítani, hogy 1522-ben Bács megyének 8, Bodrog megyének 5 és Csongrád megyének 6 dézsmakerületébe küldtek ki decimátorokat. Viszont az 1522. évi dézsmálásról Bács megyéből csak 5, Bodrog megyéből 2 s Csongrád megyéből — a külön dézsmakerületet alkotó Szeged városnak már évtizedekkel ezelőtt közzétett⁷ lajstromával együtt — 3 dézsmakerület lajstromát tudjuk felmutatni. A tizedbevétel elszámolói csupán az egyik lajstrom nélkül maradt Bács megyei dézsmakerületről jegyezték meg, hogy a kiküldött dézsmaszedők azért nem nyújtottak be számadást, mivel ez a kerület „omnio desolatus” volt, s így a dézsmából semmit sem tudtak behajtani.⁸

Úgy látszik, hogy a hiányzó 2 Bács, 3 Bodrog és 3 Csongrád megyei lajstrom utólag kallódott el. A tized elszámolóinak idézett megjegyzése a megmaradt dézsmalajstromok tanulmányozóit arra is figyelmeztetik, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez a terület akkor már 120—130 éve szenvedte a Duna mellé felnyomult török hódító hatalom portyázó seregeinek csapásait. Ezt a déli vidéket a magyarok a honfoglalás után korán megszállták, s az a középkorban az országnak falvakkal egyik legsűrűbben beültetett és gazdaságilag egyik legfejlettebb területe volt. A lajstromok készítése idejében azonban már minden hanyatló állapotot mutatott, s a népesség is megfogyhatott. Maga ez azonban nem csökkenti a lajstromok magyar nyelvemlékszámba vehető névanyagának forrásértékét, sőt inkább új kérdésekkel tetézi a magyar névkutatásnak és a magyar nyelvtörténetnek egyébként is gazdag problematikáját.

Nem vállalkozhatunk arra, hogy e rövid tanulmányban tisztázzuk a jobbágynévanyagban rejlő összes kérdéseket. Annál inkább nem, mert ezek a kérdések leginkább a nyelvtudomány sajátos kérdései, s nyelvi vizsgálatokra e sorok írójának nincs felkészültsége. Ha néhány gondolatunknak mégis kifejezést óhajtunk adni, megokolásul arra hivatkozhatunk, hogy a névkutatásnak vannak kapcsolatai a történettudománnyal is, s a „névtan” problémái, módszere és eredményei nem közömbösek a történelem kutatója előtt sem.

A magyar nyelvtudományban túlra tekint már vissza a névkutatás, azonban — miként napjainkban a nyelvtudomány oldaláról megjegyezték — ez a kutatás sokáig kimerült a nevek nyelvi magyarázatában, a névnek mint nyelvi elemnek önmagában való kezelésében, figyelmen kívül hagyva a névadás történeti folyamatát és a név társadalmi szerepét.⁹ Már korábban szóvá tették a tervszerűség hiányát a nevek feltárása terén.¹⁰ A személynevek nyelvi kutatásában először *Pais Dezső* érvényesített társadalmi szempontokat. *Melich János* pedig arra figyelmeztetett, hogy a családnév kialakulásának kérdése elsősorban a társadalomtörténet kérdése, s utalt e tekintetben a magyar társadalmi osztályok: a főnemesség, a középnemesség, a polgárság és a jobbágyság külön névadási

problémáira.¹² Társadalomtörténeti szempontok érvényesülnek *Kniezsa István* idevonatkozó munkáiban is. A magyar névkutatásra azonban — *Benkő Loránd* megállapítása szerint — máig jellemző, hogy legtöbbször „nem vették észre, hogy a nyelvtudományt s különösképpen a személynévkutatást nem lehet pusztán a nyelvi tényekre támaszkodva, a környezetből kiszakítva vizsgálni”.

A történetkutató csak alá tudja húzni *Benkő* követelményét: „a személynevek és a névadás mögött meg kell keresni az alapot, amire az egész épül: a gazdasági, a társadalmi fejlődést s ezzel kapcsolatban az életformák és a gondolkodás alakulását.”¹³ Ez viszont azt jelenti, hogy a személynevek kutatásában a nyelviség szempontjai mellett jelentkezik a történetiség szempontjai is. Sohasem téveszthető szem elől — miként azt a svéd *Michaëlsson* vallotta —, hogy a személynév a társadalom életének funkciójához tartozik.¹⁴ A névadás formája a társadalom alapszerkezetének és fejlődésének felel meg, a népek névadási rendszerét a társadalom minemősége, alkata és fejlettsége alakította ki. A történetiségnek a névkutatás irányában jelentkező igényét mi sem igazolja határozottabban, mint az a körülmény, hogy a római világ bukása után a három tagú római névadási rendszer eltűnt, s a feudális társadalomban hosszú idő alatt a személynévnek szinte egész Európában azonos, mai rendszere alakult ki, s a névadás az egytagú névtől az általában kéttagú névig az egész európai feudális területen nagyjában azonos fejlődési állomásokon haladt keresztül. Nyilvánvaló, hogy a lényegében közös névrendszer és a népek társadalmában párhuzamos fejlődése a feudális Európa életében működő közös tényezőkre mutat.

A történeti szempontok a nyelvi szempontok mellett nem csupán a névadás történetének megismerésében jutnak szerephez. A fokozatosan összetevődő magyar történeti onomasztikonban nyilvánvalóan gazdag forrás nyílik meg nyelvünk szerkezetének és történeti fejlődésének kutatásához, sőt — miként *Melich János* megállapította — a családnevek nyelvi vizsgálata a mai nyelvre is sok tanulsággal jár, így a nyelvjárások és a tájnyelv kutatásában. Azonban a névkutatás eredményeiben a történetkutató is nyer olyan tanulságokat, melyek elősegítik a történeti megismerést.

Nemcsak a névkutatás érvényesítheti gyümölcsözően a történetiséget, hanem fordítva: a névadás rendszeréből és a névanyagból is leszűrhetők megállapítások a történeti életre, különösen a társadalom életére. Az is nyilvánvaló, hogy — mint a francia *Bloch* figyelmeztet — a családnevek születésének magyarázása során egyben a család belső élete felé kell fordulni.¹⁵ Ez elősegíti a családi élet teljesebb megismerését a múltban.

Annak megmérésére, hogy egyes kérdésekben milyen segítséget adhat a névkutatás a történeti megismerés számára, elég a helységnevekből és a foglalkozásnevekből alakult személynevek egyes tanulságaira utalnunk. A helységnévből alakult személynevek vizsgálata alapján — ha abból indulunk ki, hogy az ilyen név viselőjének vagy talán nem is távoli elődjének korábbi lakóhelyére mutat — meg lehet állapítani, hogy Magyarországon a jobbágymigráció — nem értve ide a XVIII. századi szervezett telepítéseket és általában az erőszakos hatások alatt lefolyt tömeges költözéseket — igen szűk földrajzi térben, általában a szomszédos vagy környékbeli falvak övezetében mozgott.¹⁶ Az ilyen nevek tehát megszólaltathatók a jobbágyvándorlás útjaira, irányaira, sőt erejére nézve is. Ami pedig a foglalkozásneveket illeti, a falusi parasztság ipari tevékenysége szempontjából nem haladhatunk el figyelem nélkül ama jelenség mellett, hogy dézsmalajstromainkban ipari foglalkozásnevekkel, elsősorban *Kovács*, *Varga* és *Szabó* nevet viselő jobbágyokkal jóformán minden faluban találkozunk. A foglalkozásnevekből

— tekintetbe véve azt is, hogy a parasztság körében mely időben alakultak ki a családnevek — következtetéseket lehet levonni a parasztfalvak foglalkozási rétegződése mellett a parasztság igényeire, háztartására, a jobbágyok katonáskodására stb. is. Lajstromainkban csak a *Kőműves*, *Kerekgyártó*, *Asztalgyártó*, *Szitagyártó*, *Szűjgyártó*, *Mészáros*, *Csapó*, *Nádvágó*, *Ispán*, *Katona*, *Sípos*, *Kürtös* stb. nevekre kívánunk utalni.

Az 1522. évi dézsmalajstromoknak a magyar névadás szempontjából elsősorban azt a tanulságát kell figyelemre méltatnunk, hogy a lajstromokban a jobbágyokat rendszeresen kettős (két tagú vagy két elemű) nevek alatt találjuk. Találkozunk kivételekkel, tehát egytagú nevekkal is, azonban csak szorványosan. Ilyen egytagú név lajstromainkban általában csak minden harmadik faluban fordul elő egy-kettő — helyenként több is —, éspedig egyformán férfiak és nők megnevezéséül. Az egytagú nőnevek azonban külön elbírálás alá esnek, mert viselőiket — ha férjes vagy özvegyasszonyok voltak — férjük nevén is megnevezhették, aminthogy dézsmalajstromaink írói esetenként valóban így is vették fel a lajstromokba a nőket.¹⁷

A férfiak, akik egyetlen név alatt szerepelnek, bizonyára az életben is egy nevet viseltek, s megfigyelésünk szerint elsősorban jövevények voltak, akiket eddigi családnevük — ha egyáltalában volt — nem kísért el új közösségükbe, ahhoz pedig idő kellett, hogy a közösség a köztudat által elismerve, új megkülönböztető névvel ruházza fel őket. De különösen is olyan jobbágyfalvakban kell egytagú nevekkal számolnunk, melyek lakossága a lajstromok készítése előtt nem igen távol időben megzilálódott, részben kicserélődött. Emellett azt is megfigyelhetjük, hogy egytagú nevekkal sokkal inkább találkozunk a falu népének szegényebb zsellérrétegében, viszont ez a körülmény rendszerint összefüzdik az előbbivel: a zsellér, a szolga, a szegény sokkal kevésbé volt maradandó a faluban, az élet ide-oda hányta, tehát többé-kevésbé jövevény is volt.

A szóban forgó dézsmakerületek között találunk olyat is — éppen a legtöbb falut számlálót —, melynek lajstromában egyetlen egytagú név sem fordul elő. Lehet ez talán véletlen is, de ha nem, akkor arra is gondolhatunk, hogy a decimátor, illetőleg a lajstromíró félreérthetetlenül meg kívánt jelölni minden jobbágyot, s ezért az olyan jobbágyoknak, akiknek közismert kettős nevük még nem volt, maga illesztett második nevet, talán a faluban már emlegetett jelzője vagy akár jellemző körülményei alapján.¹⁸ A férfi egyes nevek végül is elenyésző, alig számbavehető hányadát jelentik a már kéttagú jobbágynevek tömegének. Ez a tanulság figyelemre méltó, és az általános fejlődésre is jellemző. Parasztszerveink két tagú fejlődése tekintetében ugyanis lajstromaink tanúságának éppen a nagy és földrajzilag összefüggő területen élő tömegek statisztikai jelentőségénél fogva komoly bizonyító erőt kell tulajdonítanunk.

A magyar nyelv kutatás már tisztázta, hogy a magyarok mint más európai népek is, a római birodalom világának múlása után — először egy nevet viseltek. Ez a név előbb nálunk is közszóból származott, és merőben egyéni volt. A keresztyén vallás felvétele után nálunk is — már a XI. század óta — fokozatosan az egyház által terjesztett bibliai és főleg martirologiumbeli, általában egyházi nevek vették át a főszerepet. Ezek a nevek már nem fejeztek ki egyéniséget, nem is nagy számban forogtak közkézen, így — Európa más részein is — a nevek választékában elszegényedést jelentettek.

Az egyes nevek uralmát nálunk csak a XIII. század második felében (Franciaországban pl. már a X. század óta) kezdte megbontani a kettős névrendszer. A kettős név egyik tagja az eddigi egyházi eredetű keresztnév, másika az előbbihez lassanként csatla-

kozó család- vagy vezetéknev. A keresztnévet az egyház funkcionáriusa az egyházi szentség kiszolgáltatásával kötötte, és pedig elválaszthatatlanul az egyénhez. Ez volt az egyén legsajátabb tulajdonszerű neve, melyet a társadalom is minden további nélkül elfogadott.¹⁹ A keresztnév nem változott többé. Viszont a családnévet általában a helyi közösség alakította ki és fűzte az egyénhez, s az egyén, majd pedig leszármazói, a család tagjai akarva, nem akarva kénytelenek voltak viselni, elismerni, még ha gúnynev volt is. Esetenként azonban ez a név még hosszú időn keresztül el is válhatott viselőjétől, felcserélődött, nem hatósági aktussal (nálunk a hivatalos névváltoztatás alig másfél századra tekint vissza), hanem a társadalom névalakító tevékenysége révén.

Az 1522. évi dézsmalajstromokat a mai jellegű két tagú névrendszer: családnév és keresztnév kialakulására nézve szilárd időhatározónak tekinthetjük, legalább is a „terminus post quem non” értelmében. *Melich János* megállapítása szerint a magyar fő- és köznemesség körében a XV. század végén fejeződött be a családnév kialakulása, viszont a polgárság és a jobbágyosság csak a XIV. század végén kezdett családnévet használni, s körükben a családnévek kialakulása általában a XVI. század végén fejeződött be. *Benkő Loránd* újabban azt állapította meg, hogy a jobbágyosság körében a kétnevűség a XV. század óta kifejlődőben volt. Dézsmalajstromaink tanúsága szerint a parasztság családneveinek kialakulása valóban előbbre vihető a XVI. századnál, s ennek megfelelően nem is megokolt nagyobb időbeli megkülönböztetést tenni a nemesek, a polgárok és a jobbágyok családnéveinek keletkezésére nézve.

A dézsmalajstromok arról természetesen nem világosíthatnak fel bennünket, hogy a lajstromokban már rendszeresként megjelenő mai jellegű kettős névadás mikor fejlődött ki, és hogy a kettős név használata mikor lett általános. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a lajstromokban az egyes falvak jobbágysai sorában ugyanaz alatt a családnév alatt legtöbbször többeket is találunk, sőt egészen különleges — tehát feltehetőleg nem másként, mint családi leszármazás útján sokszorozódó — családneveket (*Bársony, Gyékény, Sanyar* stb.) figyelhetünk meg környékbeli, egymással szomszédos vagy éppen ugyanabban a faluban, azt is megállapíthatjuk, hogy a dézsmalajstromok a parasztság neveit a kettős névrendszer kialakulásának nem éppen első pillanatában örökítik meg. Fel kell tennünk, hogy egyes neveknek egy-egy faluban vagy a környéken többszörös előfordulásában döntő szerepe a családi leszármazásnak, a család osztódásának volt. A nevek ilyen terebélyesedéséhez pedig időre, legalább két-három nemzedékre volt szükség. Valóban, más forrásaink is arra mutatnak, hogy a családnévvél megkettőződött személynév parasztságunk körében már a XV. század második felében általános volt.²⁰

A családnév kialakulásáról szólva nem kerülhető ki azonban a kérdés: mikor következett be nálunk a parasztság körében a kettős név újabb tagjának, a családnévnek az öröklődése. Meg kell jegyeznünk, hogy családnévről valójában csak akkor beszélhetünk, amikor egyrészt a családfeje neve alá foglalják immár családja tagjait, s amikor másrészt a név firől-fíra tovább száll a leszármazó nemzedékeken. Ami a család tagjainak a családfeje vezetékneve alá való foglalását, a névnek a családra nézve közössé válását illeti, dézsmalajstromaink erre nézve elég határozottan tájékoztatnak bennünket, legalábbis a feleségnek a férj nevével való megnevezését illetőleg. A lajstromokban ugyanis az asszonyok — ha gyakran leánynevükön is — általában, és pedig egyformán a férj életében és a férj halála után, a férj nevével szerepelnek: *Vellamné, relicta Santone, relicta Toth Balasne* stb.: *Villámné, özvegy Szántóné, özvegy Tóth Balászné* — ahogyan ma is mondjuk.

Az apa és a gyermek viszonyát azonban a lajstromok nem fejezik ki, így a név átadását sem. Ha ugyanis a gyermek még otthon volt, a dézsmalajstromba nem kerülhetett, mert dézsmát nem fizetett, ha pedig már önálló háztartást alapított, a lajstromban külön kapott helyet; a családi kapcsolatra való utalás nélkül. Nyilvánvaló, hogy a családi összefüggést mégis sokszor fel lehet tennünk a közös nevet viselők között, különösen egy-egy falun belül. Szinte bizonyosra vehető ez akkor, amikor azonos családnevet viselőket egymásután sorolnak fel lajstromaink, minthogy a decimátorok a dézsma behajtásakor rendszerint a házak sorjában haladtak, így is vették a jobbágyokat a listára, s ha tudjuk, hogy a jobbágyok fiai sokszor a belső telek megosztásával, illetőleg a telekre új ház építésével alapítottak maguknak családot és önálló háztartást, az egymásra következő azonos nevek viselőinél a rokoni viszonyt nagy valószínűséggel fel lehet tenni. Ez a viszony természetesen fennforoghat az azonos családnevet viselők között más esetekben is. Az ilyen esetek azonban már a családnév öröklésének kérdéséhez vezetnek át bennünket.

Az öröklés kérdéséhez azt kell előre bocsátanunk, hogy családneveink először valójában úgynevezett ragadványnevek voltak: a közösségben megkülönböztetésül vagy jellemzésül valami jelző ragadt kinek-kinek személyéhez, mintegy kiegészítve a keresztelésben elnyert egyéni nevet. Ha a jelző állandósult és a leszármazókhöz is hozzátapadt, immár nem ragadvány-, hanem családnévről szólhatunk. A ragadványnévnek öröklődő névvé, vagyis családnévvé való fejlődése azonban olyan folyamat volt, amelyről írott forrásaink nem igen tudnak felvilágosítást adni, A név öröklődővé válását *Bloch* a névadás története legnehezebb kérdésének, *Michaëlsson* pedig „mindig hálátlan” feladatának minősítette.²¹ A családnév öröklődővé fejlődésének folyamatát dézsmalajstromaink sem érzékeltetik. A folyamat még akkor is rejtett maradna előttünk, ha egy-egy falu népéről különböző közeli időpontokból származó összeírásokat: dézsma- vagy más lajstromokat vehetnénk össze, amire pedig nincs módunk; ha ugyanis a fiúk nem örökölték apjuk nevét, új név alatt jelennek meg az összeírásokban, így tehát az azonosítás szerény lehetőségei sem nyílnak meg.

Ha dézsmalajstromaink ekképpen magára a folyamatra nézve nem is szólaltathatók meg, mégis következtethetünk arra, hogy az itt élénk kerülő nevek: a család- vagy vezetéknevek nem az egyszerű ragadványnevek első állomásán állanak.

Nézzük meg lajstromainkban elsősorban a falusi bírák neveit. Ha a parasztnak körében a lajstromok készítése idején még nem fejlődött volna ki az öröklődő családnév, ha tehát a bírók nem szilárdan személyükhöz tapadó névvel vállalnák a falusi bíróságot, kézenfekvő volna, hogy a bírókat a faluban mindenképpen megkülönböztető, kiemelő és a viselőjére nézve téveszthetetlenül jellemző *Bíró* név alatt találjuk. A helyzet azonban az, hogy lajstromainkban négy esetben valóban *Bíró* nevet visel a falusi bíró, öt esetben az összeíró a keresztnévhez egyszerűen *judex* (vagyis bíró, de *Bíró?*) megjelölést írt, mégis 62 esetben a bírót más családnéven (pl. *Szabó, Varga, Monos* stb.) találjuk,²² Ehhez még azt is figyelembe kell vennünk, hogy sok faluban egyáltalában nem találunk *Bíró* nevéket, más falvakban többet is. Így a kis Bánrádon négyen, Várszegen hárman viselik ezt a nevet. Végül is arra a megállapításra kell tehát jutnunk, hogy a falusi bírók túlnyomó nagy része nem *Bíró*, hanem más nevet viselt; így a *Bíró* név már általában nem bírói tisztséget fejez ki, hanem családnév. Vagyis a bírói tisztség sem igen ad már alkalmat arra, hogy viselője neve átváltódjon, nyilván azért, mert családneve már állandó, következtethetőleg örökölt volt.

Ha azt is tekintetbe vesszük, hogy az özvegyasszonyok — mint láttuk — a lajstromokban gyakran szerepelnek férjük nevén; hogy latin szövegezésű lajstromokban foglalkozást, vagy tulajdonságot jelentő nevet latinra fordítva (*Parvus, Faber, Aurifaber*) — mintha valóban foglalkozást vagy tulajdonságot fejezne ki — csak elvétve találunk; hogy ugyanabban a faluban szinte mindig találunk több embert egy-egy név alatt; végül hogy a neveknek a lajstromokban valóban határozott névkülsőjük van, s ez a forma nem véletlen, mert kilenc különböző lajstromíró írta így egyformán: elég alapot találunk arra, hogy az 1522. évi dézsmalajstrom paraszti családneveit általában már öröklődő családneveknek tekintjük. Ehhez azonban mindjárt hozzá kell fűzni, hogy ezeket a családneveket mégsem lehet a ma szükségszerűen továbböröklődő (sőt inkább: továbbörökítendő) családnevekkel teljesen azonos minőségűeknek tekinteni. A családnév ugyanis (ez esetben sajátosan a parasztok, jobbágyok neveiről van szó) a XVI—XVII., sőt még a XVIII. században is esetenként felcserélődött; nem is éppen ritkán, és pedig olyan módon, ahogyan keletkezett: a közösségtől — talán a név viselőjének minden beleszólása nélkül — új név ragadt valakire, mely elfedte, kiküszöbölte az eddigit. Nyilvánvaló, hogy egy ideig froghatott mindkét név egyszerre is.

A jobbágyok neveinek felcserélődése leginkább akkor következett be, amikor egy-egy jobbágy viszonyaiban valami döntő változás történt. Ugocsa megyére vonatkozólag az volt megfigyelhető, hogy jellegzetes, főleg ipari foglalkozásokra való áttéréscn kívül a parasztok neveinek felcserélődésére leginkább a lakóhelycserék nyújtottak alkalmat: az új beköltözött eddigi lakóhelyéről vagy más módon, új néven kezdték nevezni. Az utóbbi névcserék annál inkább előfordulhattak, mert 1514 után, amikor a röghöz kötött jobbágy nem válhatott meg többé simán az urától, a rendszerint szökve távozó jobbágynek is érdeke lehetett, hogy eddigi nevét feledés borítsa. Tudjuk, hogy a jobbágyság jelentékeny hányada állandóan szökésben volt. Ez a körülmény nyilván megnehezítette a parasztnevek teljes megmerevedését, s megmagyarázza, hogy a XVI—XVIII. században új és új helységnevi családnevet viselő jobbágyok tűnnek fel a falvakban.²³ Annak, hogy az ilyen jobbágy a nevet adó faluban is viselte volna már faluja nevét, nem sok értelme lett volna.²⁴

Végül is arra a megállapításra juthatunk, hogy parasztságunknak a XVI. század első évtizedeiben már öröklődő családnevei voltak, a családnév azonban nem volt egyszer s mindenkorra a családhoz kötve, mert esetenként — viselőjének beleszólása nélkül is — felcserélődött. Így dézsmalajstromaink nevei valamennyire átmeneti állapotot képviselnek a ragadvány- és az öröklődő családnevek között, de mindenestre az öröklődés folyamatának végső stádiumában, a névcserék egyre fogyó lehetőségeivel.

A parasztnevet a családnévvel két tagúvá formáló és családnevet öröklődővé tevő tényezőket keresve, elsősorban szintén a társadalom funkciója felé kell fordulni, mint általában is a névadás és a történet kérdéseiben. Külföldön azzal a megállapítással lehet találkozni, hogy a családnevek először a városokban alakultak ki, s a piacra való termelés, a kereskedelem, a forgalom, a szerződések biztonságának követelménye, a személcserle lehetőségeinek kizárására irányuló törekvések vonták maguk után.²⁵ Nálunk a jövőben elvégzendő kutatások adhatnak választ a kérdésre, de talán máris meg lehet kockáztatnunk azt a véleményt, hogy a magyar társadalomban a családnevek kialakulásában és öröklődővé válásában a városok döntő szerepe — éppen a parasztságnál — aligha lesz kimutatható.